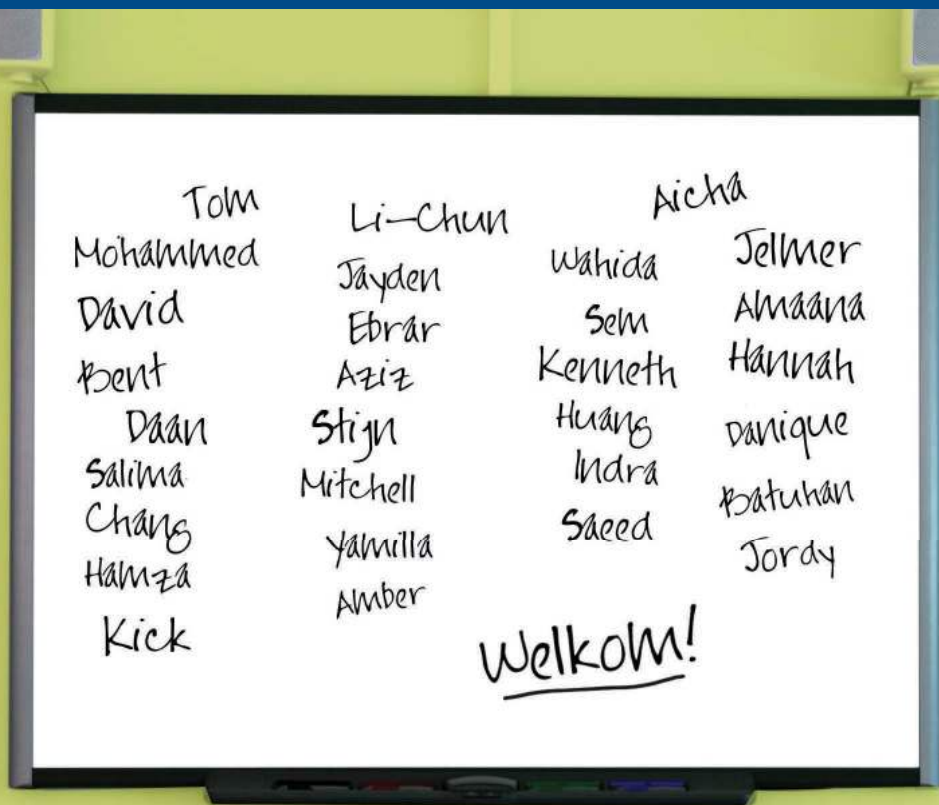

Culturele diversiteit in de klas

HANS VAN DER HEIJDE

KLAAS BRUIN

LUUK KAMPMAN

SASKIA OOSTERHOFF

Culturele diversiteit in de klas

‘Understanding that other people are
different is one of the bases of civilization.’

—William Empson, *Milton’s God*

Culturele diversiteit in de klas

Hans van der Heijde
Klaas Bruin
Luuk Kampman
Saskia Oosterhoff

Zevende, herziene druk

uitgeverij | **C**
coutinho

bussum 2022

©1995/2022 Uitgeverij Coutinho bv

Alle rechten voorbehouden.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Reprorecht (www.reprorecht.nl). Voor de readerregeling kan men zich wenden tot Stichting UvO (Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, www.stichting-uvo.nl). Voor het gebruik van auteursrechtelijk beschermd materiaal in knipselkranten dient men contact op te nemen met Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, www.stichting-pro.nl).

Eerste druk 1995

Zevende, herziene druk 2022

Uitgeverij Coutinho

Postbus 333

1400 AH Bussum

info@coutinho.nl

www.coutinho.nl

Omslag: studio Pietje Precies bv, Hilversum

Noot van de uitgever

Wij hebben alle moeite gedaan om rechthebbenden van copyright te achterhalen. Personen of instanties die aanspraak maken op bepaalde rechten, wordt vriendelijk verzocht contact op te nemen met de uitgever.

ISBN: 978 90 469 0811 2

NUR: 841

Voorwoord

bij de zevende, herziene druk

De eerste druk van dit boek verscheen in 1995, onder de titel *Intercultureel onderwijs in de praktijk*. Nu, 27 jaar later, beleeft het een zevende druk. De herziening die leidde tot de vorige, zesde druk was dermate ingrijpend dat voor een nieuwe titel werd gekozen: *Culturele diversiteit in de klas*. Weliswaar is nu opnieuw sprake van herzieningen, maar niet zo ingrijpend dat die titel niet gehandhaafd kon worden.

Voor deze zevende druk zijn demografische en andere statistische gegevens over de Nederlandse samenleving geactualiseerd (met dank aan met name het CBS en het SCP). Dat geldt ook voor het journalistieke en beleidsvocabulaire van relevante begrippen, die de afgelopen jaren sterk zijn veranderd.

Andere wijzigingen en toevoegingen betreffen politieke en maatschappelijke ontwikkelingen.

Verder zijn allerlei, aan de werkelijkheid ontleende, praktijksituaties geactualiseerd. En dat geldt ook voor de vele vragen en opdrachten die dit boek bevat.

Op de cover staan nu vier auteursnamen vermeld. Hans van der Heijde en Klaas Bruin (†2020) waren de auteurs van *Intercultureel onderwijs in de praktijk* en waren ook verantwoordelijk voor de vier herziene drukken die daarop volgden. Klaas Bruin zag destijds af van bemoeienis met de grondige herziening die leidde tot de zesde druk, verschenen onder de nieuwe titel *Culturele diversiteit in de klas*. Luuk Kampman, voor die zesde druk bereid gevonden om als coauteur op te treden, zag wegens een loopbaanswitch af van medewerking aan deze zevende. Voor deze zevende druk zijn de vragen en opdrachten, daar waar zij dat gewenst achtte, herzien en aangevuld door Saskia Oosterhoff.

Ten slotte nog dit: veel gebruikers van eerdere drukken, studenten en docenten van pabo's en lerarenopleidingen, hebben de moeite genomen hun ideeën en suggesties voor verbeteringen aan ons kenbaar te maken. Daar zijn we hen zeer erkentelijk voor, zij het dat we niet alle suggesties konden of wilden overnemen.

Hans van der Heijde, voorjaar 2022

Inhoud

Inleiding	11
Deel 1 De Nederlandse samenleving en culturele diversiteit	15
1 Verkenning	17
1.1 Inleiding	17
1.2 De migratiegeschiedenis van Nederland in vogelvlucht	18
1.3 De twintigste eeuw	20
1.4 Vluchtelingen en asielzoekers	25
1.5 Begrippen en aanduidingen	27
1.6 Problemen en knelpunten	29
1.7 Onderwijs	30
2 De Nederlandse multiculturele samenleving anno nu	33
2.1 Inleiding	33
2.2 17,5 miljoen mensen	33
2.3 Nogmaals vluchtelingen en asielzoekers	36
2.4 Immigranten, maar voor hoelang?	39
2.5 Inburgering	39
2.6 Spreiding en concentratie	41
2.7 Leeftijdsopbouw en geboorten	42
2.8 De arbeidsmarkt	43
2.9 Opleidingsniveau	45
2.10 Concentratie en zwarte en witte scholen	48
2.11 Integratie als maatschappelijke noodzaak	49
2.12 Intercultureel onderwijs	51
Deel 2 Denken, handelen en cultuur nader onderzocht	53
3 Sociale categorisatie, stereotypen en vooroordelen	55
3.1 Inleiding	55
3.2 Categorisatie	55
3.3 Stereotypen	58
3.4 Stereotypen en gedrag	60
3.5 De selffulfilling prophecy	61
3.6 Pygmalioneffect en de leraar	62
3.7 Pygmalioneffect en sociale categorisatie	64
3.8 Vooroordelen	65

3.9	Socialisatie van antipathieën	68
3.10	De fundamentele attributiefout	71
3.11	Conformisme	73
3.12	Cui bono?	74
3.13	Beïnvloeding: wat kunnen school en leraar doen?	74
4	Discriminatie en racisme	79
4.1	Inleiding	79
4.2	Discriminatie	79
4.3	Positieve actie	86
4.4	Discriminatie en sociale omgeving	88
4.5	Racisme	89
4.6	Primitief nativisme	95
4.7	Bestrijding van vooroordelen in de klas	97
5	Cultuur en cultuurverschillen	101
5.1	Inleiding	101
5.2	Het cultuurbegrip	101
5.3	Dé Nederlandse cultuur bestaat niet	105
5.4	Dé Nederlandse cultuur bestaat wel	106
5.5	Opvoeding en opvoedingsstijlen	110
5.6	Cultuur, beschaving en centrale waarden	113
5.7	Cultuur, een gelaagd begrip	114
5.8	Aanpassing?	116
5.9	Cultuur en identiteit	118
5.10	Revitalisering van cultuur	122
5.11	Omgaan met culturele verschillen in de klas	124
Intermezzo Het Nederlandse debat over de multiculturele samenleving		129
6	Staat van verwarring	131
6.1	Inleiding	131
6.2	Het debat over integratie en de multiculturele samenleving	132
6.3	Een andere wind	132
6.4	Veranderende betekenissen	134
6.5	Verwarring	136
6.6	'Het volk' en 'de burgers'	137
6.7	Rechtsgelijkheid?	138
6.8	Nativisme en nationalisme	138
6.9	Nationalistischer?	139
6.10	Wij/zij?	140

6.11	Onderwijsdiscussies	141
6.12	Scholen op islamitische grondslag	142
6.13	Eersteopvangscholen	144
6.14	Nogmaals zwarte en witte scholen	145
6.15	Aandacht voor intercultureel onderwijs	145
Deel 3 De leraar, de klas en de praktijk		147
7	De praktijk	149
7.1	Inleiding	149
7.2	Maar nu de praktijk	150
7.3	De leraren	151
7.4	De school	151
7.5	De inrichting van het klaslokaal	152
7.6	De samenstelling van de klas (1)	152
7.7	De samenstelling van de klas (2)	153
7.8	Beoordeling van lesmateriaal	155
7.9	De leraar als normsteller en normhandhaver	158
7.10	De leraar als rechter	161
7.11	De leraar als beoordelaar	162
7.12	De leraar als begeleider	164
7.13	De leraar als contactpersoon	165
8	Leren door te spelen en door te observeren	169
8.1	Inleiding	169
8.2	Simulaties	169
8.3	Simulatie Motto	171
8.4	De simulatiespelen StarPower en BaFa' BaFa'	174
8.5	De incidentmethode: waar leg jij de grens?	176
8.6	Observatieopdrachten	179
8.7	Werkplekleren, maar waar?	182
Slot		184
Literatuur		185
Register		187
Over de auteurs		192

Inleiding

De multiculturele samenleving als vloeibaar begrip

Tradities, folklore, taal en dialecten variëren sterk per Nederlandse landstreek: Nederland kent, net als samenlevingen van vrijwel alle andere landen, een grote culturele diversiteit. Beneden de grote rivieren kent het jaarlijkse carnaval een lange traditie, boven de rivieren is dat alleen zo in gebieden met een bevolking die een katholieke geschiedenis deelt; carnaval is immers verbonden met de katholieke vastenperiode. In Friesland is het Fries voor een deel van de bevolking de eerste taal, en in Twente geldt dat voor het Twentse Nedersaksisch.

Toch is het niet deze culturele diversiteit waar we aan denken zodra het begrip ‘multiculturele samenleving’ valt. Dat begrip associëren we met de culturele diversiteit die samenhangt met de vestiging in Nederland van groepen mensen afkomstig uit andere landen. En dat moet verder worden ingeperkt tot groepen die zich tamelijk recent in Nederland hebben gevestigd en die degenen wier wortels dieper in Nederland steken op grond van bepaalde kenmerken – naam, religie, accent, uiterlijke kenmerken zoals huidskleur – als ‘anders’ menen te herkennen. Met ‘anders’ wordt dan zoiets bedoeld als ‘niet (helemaal) Nederlands’. Maar eigenlijk moeten we schrijven ‘nóg als “anders” menen te herkennen’, want mensen met bijvoorbeeld een Frans, Duits of Indonesisch (Indisch) klinkende achternaam, die kan duiden op migratie naar Nederland van voorouders, worden zelden nog als ‘anders’ en ‘anderen’ aangemerkt.

Dat maakt het begrip ‘multiculturele samenleving’ tot een moeilijk grijpbaar, bijna vloeibaar begrip. En hetzelfde geldt eigenlijk voor alle begrippen die er in het publieke debat mee in verband worden gebracht, zoals ‘migratie-achtergrond’, ‘integratie’, ‘inburgering’, ‘aanpassing’ en ‘dé Nederlandse cultuur’.

Maar die mogen dan vloeibaar en ongrijpbaar zijn, veel mensen tonen grote gevoeligheid als daar publiekelijk de conclusie aan wordt verbonden dat je er dus niet zoveel mee kunt en dat het bijvoorbeeld onmogelijk is om dé Nederlander cultureel te typeren. Dat ondervond (toen nog) prinses Máxima toen zij in 2007 bij de presentatie van een onderzoeksrapport daarover zei dat in elk geval één ding haar duidelijk was geworden: dé Nederlander bestaat niet. Daar had ze natuurlijk groot gelijk in, want zou die Nederlander bestaan, dan is die zo uniek dat Madame Tussauds hem of haar onmiddellijk een plek moet geven in haar wassenbeeldenkabinet. Maar veel Nederlanders zagen zichzelf kennelijk wel degelijk als dé typische Nederlander, voelden zich tekortgedaan, toonden zich beledigd en eisten dat Máxima haar uitspraak introk. Wat ze met zoveel woorden inderdaad deed, want als lid van het Koninklijk Huis en als aanstaand koningin kon ze het zich niet permitteren in opspraak te raken. Waar

we dan weer de conclusie uit kunnen trekken dat veel Nederlanders liever leven met een onwaarheid waar ze zich goed bij voelen, dan met een waarheid waarvan ze denken dat die hen in hun waarde aantast.

De opbouw van dit boek

Dit boek gaat over de culturele diversiteit van de Nederlandse samenleving en wat die betekent – behoort te betekenen – voor het Nederlandse onderwijs, in het bijzonder de school en de leraren. Het probeert antwoord te geven op de vraag wat leraren behoren te weten en te kunnen om recht te doen aan de (culturele) diversiteit van hun klassen of groepen, de schoolpopulatie en de samenleving als geheel.

Dat is een lastige vraag, niet het minst omdat zo'n beetje alles wat met culturele diversiteit te maken heeft, maatschappelijk en politiek hevig ter discussie staat. Die discussie wordt in dit boek niet uit de weg gegaan. Sterker, we menen dat schoolleiders en leraren en eigenlijk iedereen die met onderwijs te maken heeft, goed op de hoogte moeten zijn van die discussie, daarin feiten van meningen moeten kunnen onderscheiden, en vooral ook in staat zijn de soms wijdverbreide misverstanden als zodanig te identificeren.

Tot de vereiste feitelijke kennis behoort enig inzicht in de (recente) migratiegeschiedenis van Nederland, in demografische ontwikkelingen, en in de problemen en knelpunten die migratie en culturele diversiteit nu eenmaal met zich meebrengen – en, zoals gezegd, in het maatschappelijke debat daarover. Die kenniselementen zijn merendeels vervat in de hoofdstukken 1 en 2, die samen het eerste deel van dit boek vormen.

Tot de vereiste kennis voor leraren behoren ook inzichten ontleend aan de sociologie en de sociale psychologie, met name waar die betrekking hebben op het handelen van leraren. Deze kennis, die we beschouwen als niets minder dan een theoretisch fundament onder goed onderwijs – dat wil zeggen: onderwijs dat recht doet aan culturele diversiteit – is het onderwerp van deel 2, bestaande uit de hoofdstukken 3, 4 en 5.

In hoofdstuk 6, een intermezzo, gaan we in op het debat over de multiculturele samenleving en bespreken we hoe dat debat gedurende pakweg de laatste twintig jaar van karakter is veranderd.

In deel 3 staat de leraar centraal. Hoofdstuk 7 behandelt met name de rollen die we kunnen onderscheiden bij de vervulling van het leraarschap, en hoofdstuk 8 beschrijft aan de dagelijkse onderwijspraktijk ontleende situaties en manieren waarop daarmee geoefend kan worden.

In alle hoofdstukken zijn vragen en opdrachten opgenomen. Een deel daarvan heeft een praktisch karakter: om ze te kunnen beantwoorden respectieve-

lijk uitvoeren moet de onderwijspraktijk worden bestudeerd. Voor studenten aan lerarenopleidingen en pabo's betekent dit dat ze zijn aangewezen op perioden van leren op de werkplek.

Sommige lezers zullen zeggen dat voor een boek dat zich richt op de vraag hoe zuiver moet worden omgegaan met culturele diversiteit in de klas, het met drie hoofdstukken over sociologische en sociaalpsychologische inzichten wel erg veel theorie bevat. Dat zullen we niet ontkennen, maar ten eerste achten we die theoretische inzichten onontbeerlijk voor leraren, en ten tweede hebben we ons best gedaan ze zonder omwegen met de onderwijspraktijk te verbinden.

Bij alles wat dit boek aandraagt moet steeds worden beseft dat de samenleving dynamisch is en dus permanent verandert. Zij die nu nog nieuwkomers of migranten worden genoemd zijn binnen afzienbare tijd geen nieuwkomers meer. Het denken over de samenleving en het onderwijs verandert, evenals wat de overheid aan beleid loslaat op de samenleving, in het bijzonder op het onderwijs. De belangrijkste doelstelling van dit boek is het denken daarover te stimuleren en inzichten aan te dragen die ertoe bijdragen dat dat op een zuivere wijze gebeurt. Mensen verschillen van elkaar, maar op basis van hun overeenkomsten laten zij zich soms bijeen nemen tot groepen, die dan wel weer van elkaar verschillen. Steeds moet vooropstaan dat in het denken over die verschillen en in het handelen dat daarop gebaseerd wordt zuiver met die verschillen wordt omgegaan. Met zuiver wordt hier vooral bedoeld: de verschillen niet groter maken dan ze zijn, individuen niet reduceren tot hun veronderstelde cultuur, en stereotypen niet voor absolute waarheden aanzien.

Problemen die voortvloeien uit het multiculturele karakter van de samenleving mogen niet worden gebagatelliseerd, menen wij. Maar het idee dat je die problemen simpel oplost door een eind te maken aan dat multiculturele karakter, is even ridicuul als onmogelijk. Wij citeren in dit verband graag de Amerikaanse journalist H. L. Mencken: 'Voor alle complexe maatschappelijke problemen bestaan oplossingen die helder, voor de hand liggend en eenvoudig zijn. En fout.'

Deel 1

De Nederlandse samenleving en culturele diversiteit

Vluchtelingen

Emigratie

Nationaliteit

Migratie—achtergrond

Bevolkingsgroei

Integratie

Migratie

Viciieuze cirkel

Dekolonisatie

Geloofsvrijheid

Asielzoekers

Gastarbeiders

Immigratiebeleid

Kansen op de
arbeidsmarkt

Inburgeren

Kansenongelijkheid
in het onderwijs

Verkenning

1.1 Inleiding

Het begrip ‘multiculturele samenleving’ deed pas in de jaren zeventig van de vorige eeuw zijn intrede in de Nederlandse taal. Dat wil echter niet zeggen dat culturele diversiteit pas toen een kenmerk van de Nederlandse samenleving werd en dus een relatief nieuw verschijnsel is. Net als nu waren op elk willekeurig moment in de geschiedenis grote groepen mensen in beweging, huis en haard achterlatend om elders in de wereld een plek te vinden die een betere toekomst bood dan die waar ze vandaan kwamen. Zulke migratiebewegingen beïnvloedden ook de Nederlandse samenleving: vele migranten vestigden zich hier en brachten hun culturele bagage met zich mee, terwijl veel Nederlanders vertrokken om zich elders te vestigen.

Zo bekeken is de Nederlandse samenleving – net als die van andere landen – altijd een multiculturele samenleving geweest. Dat wordt in dit hoofdstuk geïllustreerd met een korte geschiedenis in vogelvlucht van de migratiebewegingen die Nederland hebben beïnvloed. Hoe groot die invloed is geweest valt zelfs na te gaan in ieders familiestamboom: in de vertakkingen van vrijwel alle stambomen duiken immigranten en emigranten op.

Deze geschiedenis – in dit boek weergegeven om te tonen dat er altijd sprake is geweest van maatschappelijke, culturele dynamiek ten gevolge van migratie – biedt talrijke aangrijpingspunten voor lespraktijken over culturele diversiteit; zie daarvoor ook de vragen en opdrachten in dit hoofdstuk.

Het hoofdstuk besluit met een korte rondgang langs begrippen en aanduidingen met betrekking tot migratie en migranten.

1.2 De migratiegeschiedenis van Nederland in vogelvlucht

Gedurende de hele menselijke geschiedenis is de wereld, en dus ook het gebied dat we Nederland noemen, beïnvloed door migratieprocessen. In oude geschiedenisboekjes voor wat toen nog het lager onderwijs heette werd dat pregnant uitgedrukt met de volgende zin: 'Bij Lobith kwamen de Batavieren ons land binnen.' Een rare zin trouwens, want wat zou dat bezittelijke voornaamwoord 'ons' in dit verband kunnen betekenen?

Van de Batavieren maken we een reuzenstap naar de late zestiende en de zeventiende eeuw, toen Nederland zich manifesteerde als een economische grootmacht, vooral dankzij de VOC, die schatten verdiende met de handel in specerijen uit 'de Oost'. Af en toe houden sommige politici Nederland voor dat het de innovatieve en daadkrachtige VOC-mentaliteit, typerend geacht voor de Nederlanders van toen, zou moeten hervinden. En elke keer worden ze op de vingers getikt door historici die laten zien dat de VOC ook aan slavenhandel deed en bruto geweld gebruikte om zijn handelsmonopolie uit te breiden.

Uit bewaard gebleven lijsten van bemanningsleden van de VOC-schepen blijkt dat ongeveer de helft van de mannen die aanmonsterden uit het buitenland kwam en dus, om een woord te gebruiken dat pas na 1960 in zwang kwam, gastarbeider was.

Gedurende de late zestiende en de zeventiende eeuw was Nederland een van de weinige landen waar een betrekkelijk grote mate van geloofsvrijheid bestond. Veel mensen die in hun geboorteland vanwege hun geloof werden vervolgd, zochten daarom een veilig heenkomen in Nederland. In de zestiende eeuw kwamen joden uit Spanje en Portugal, waar Nederland de belangrijkste filosoof uit zijn geschiedenis aan heeft te danken: Baruch de Spinoza. Het werd deze joden toegestaan hun geloof te belijden en synagogen in te richten, maar toetreden tot de gilden van ambachtslieden werd hun verboden. In later eeuwen trokken ook joden uit Centraal- en Oost-Europa naar Nederland, omdat ze in hun land van herkomst blootstonden aan bloedige pogroms. Ze werden weliswaar niet aan de grens tegengehouden, maar ook voor hen gold dat ze geen lid mochten worden van de gilden, terwijl veel steden en gewesten allerlei beperkende bepalingen voor hun verblijf hanteerden. Wie zich weleens afvraagt waarom joden in bepaalde economische sectoren in Nederland (en elders) oververtegenwoordigd waren, maar nauwelijks te vinden in andere sectoren, vindt in die beperkende bepalingen ten minste een deel van het antwoord.

Uit Engeland kwamen in de late zestiende en vroege zeventiende eeuw puriteinen (orthodoxe protestanten) naar Nederland, vooral naar Zeeland en Zuid-Holland. Sommigen vertrokken na enkele jaren alweer, omdat ze vonden dat het Nederlandse protestantisme te rekkelijk was en het Nederland van toen

te weinig (protestants) normbesef had. Liever vestigden ze zich op een plek waar ze een nieuwe samenleving konden inrichten, geheel naar hun eigen principes: de nieuwe wereld van Amerika. Het verhaal van de Mayflower, het schip waarmee Engelse puriteinen in 1620 de oversteek naar de Amerikaanse noordoostkust waagden, begint in Leiden.

Veel indruk maakte de komst van hugenoten, Franse protestanten, aan het einde van de zeventiende eeuw. In 1685 verklaarde de Franse koning het Edict van Nantes nietig, een edict dat Franse protestanten tot dat moment een zekere mate van geloofsvrijheid had geschonken. Ze kwamen nu echter bloot te staan aan vervolging en velen kozen voor een vlucht naar Nederland, dat zijn grenzen voor hen openstelde. Niet alleen uit menslievendheid, maar zeker ook omdat Nederland een flinke economische impuls verwachtte van hun komst. Binnen enkele jaren vestigden zich zo'n 75.000 hugenoten in Nederland, dat toen anderhalf tot hooguit twee miljoen inwoners telde. Volledig geassimileerd als zij in de loop van de geschiedenis zijn geraakt, herinneren nu alleen nog vele Franse achternamen en bewaard gebleven Waalse kerken – kerken waar hugenoten hun Waalse, Franstalige diensten bijwoonden – aan deze immigratiegolf.

In de (late) achttiende en negentiende eeuw trokken elk jaar duizenden arme Duitse landarbeiders, spottend 'poepen' of 'hannekemaaiers' genoemd, naar de nieuwe, door indijking verkregen vruchtbare landbouwgronden in Noord-Nederland, om bij de boeren daar als seizoenarbeiders de rijke oogsten binnen te halen. Onderweg kwamen ze aan de kost door als marskramers deur aan deur garen, band en andere textielproducten te verkopen. Velen keerden niet naar huis terug, maar bleven. Sommigen ontpopten zich in Nederland tot succesvolle textielhandelaren, zoals Clemens en August Brenninkmeijer, die in 1841 in Sneek C&A oprichtten.

In de negentiende en vroege twintigste eeuw kwamen daar Duitse dienstboden bij: een Nederlands gezin uit de betere middenklasse telde niet mee als het niet ten minste één Duitse dienstmeid in de huishouding tewerkstelde. Een deel keerde na verloop van jaren terug, anderen bleven, trouwden en vormden in Nederland een eigen gezin.

Aan het einde van de negentiende eeuw industrialiseerde Nederland, met als gevolg een snel urbanisatieproces: de steden waar de nieuwe fabrieken zich vestigden zagen hun bevolking in korte tijd vervieelvoudigen door de aanzuiging van menselijke arbeidskracht. Dan gaat het weliswaar niet om een migratieproces waarbij staatsgrenzen werden gepasseerd, maar de massale trek van het platteland naar de steden was wel degelijk een ingrijpend migratieverschijnsel. In steden als Rotterdam en Amsterdam, maar ook in de textielindustrie in de Twentse steden en in de Limburgse mijngebieden, vestigden zich velen uit

alle delen van het land, op zoek naar werk. Dergelijke industriesteden werden mengvaten van bevolkingsgroepen van uiteenlopende herkomst en dus verschillende dialecten en gebruiken.

Bestaat de 'echte Leidenaar'? In 1989 verrichtte het gemeentearchief van Leiden onderzoek naar de stambomen van tien 'echte Leidse' families. Wat bleek? Veel van deze stambomen wortelden in het geheel niet in Leiden. Op grond van de onderzoeksresultaten kwam men tot de conclusie dat driekwart van de Leidse bevolking voorouders heeft die van elders kwamen. Die nieuwkomers kwamen uit alle windstreken. Sommigen woonden in de Leidse regio maar vertrokken op zeker moment naar de stad, anderen lieten de Drentse zandgronden of de Limburgse löss achter zich, en weer anderen moesten staatsgrenzen passeren voor zij in Leiden arriveerden.

(naar: De Baar, 1995)

Daarmee zijn we aangekomen in de twintigste eeuw, een tijd die niet ver meer van de onze af staat. Deze eeuw bespreken we in paragraaf 1.3. Hoewel we hiervoor maar een greep hebben gedaan uit de migratiegeschiedenis tot dan toe, zal toch al duidelijk zijn hoe uiteenlopend de motieven van de diverse migranten waren om huis en haard te verlaten en naar Nederland te trekken. Sommigen vestigden zich hier om te ontkomen aan vervolging en oorlogsellende, anderen in de hoop uitzichtloze armoede achter zich te laten en een betere toekomst voor zichzelf en hun kinderen te vinden, en nog weer anderen gaven toe aan zucht naar avontuur.

Wat ook duidelijk zal zijn geworden, is dat deze vreemdelingen geen vreemdelingen bleven en dat al binnen enkele generaties hun nakomelingen zichzelf identificeerden als Nederlanders en – misschien wel belangrijker – dat zij door andere Nederlanders ook als zodanig werden geïdentificeerd.

Verder kan alvast worden geconcludeerd dat de inwoners van Nederland al eeuwenlang een samenleving vormden die we tegenwoordig als 'multicultureel' betitelen.

1.3 De twintigste eeuw

Naarmate we dichterbij komen in de tijd kunnen we beter waarnemen welke invloeden migratie heeft op de samenleving. Eerst geven we een overzicht van de pieken in die migratie in de twintigste eeuw.

Toen in 1933 in Duitsland de nazi's aan de macht kwamen, vluchtten velen vanwege antisemitisme of omdat ze om politieke redenen vervolgd werden naar Nederland. Althans als dat lukte, want de Nederlandse overheid, bang dat het Nederlandse neutraliteitsstreven geschaad kon worden door het opnemen

van vluchtelingen uit Duitsland, schrok er niet voor terug hen aan de grenzen tegen te houden.

Na de Tweede Wereldoorlog kwam er een eind aan de Nederlandse status van grote koloniale mogendheid: Nederlands-Indië werd de zelfstandige republiek Indonesië. Vrijwel alle 'kolonialen' en veel Indiërs die zich verbonden hadden aan het koloniale gezag of die getrouwd waren met vrouwen of mannen met Nederlandse wortels, zagen zich gedwongen naar Nederland te emigreren: in korte tijd kwamen ongeveer 300.000 'Indo's' naar Nederland. Ze werden niet bepaald met open armen ontvangen en geacht zich zonder protest neer te leggen bij de regels die de Nederlandse overheid voor hen in petto had. Die eiste dat ze zich zo snel mogelijk aanpasten en hun Indische verleden en Indische identiteit aflegden. Dat verleden was vaak gekenmerkt door een geprivilegieerde positie, maar eenmaal in Nederland dienden ze te aanvaarden wat hun aan werk werd aangeboden, wat veelal een flinke duikeling op de maatschappelijke ladder inhield. De overheid hanteerde bovendien een streng vestigingsbeleid, gericht op zo veel mogelijk spreiding over Nederland, ook als daardoor familieleden van elkaar gescheiden werden: concentratie van Indo's zou alleen maar bijdragen tot langduriger vasthouden aan hun Indische identiteit, was de gedachte.

Anno nu is het nauwelijks voorstelbaar dat al deze mensen hun frustraties over de bejegening door Nederland inslikten en niet luidkeels protesteerden. Bedenk dat de gezagsverhoudingen in de jaren vijftig en aan het begin van de jaren zestig anders waren dan nu: het gezag diende te worden gehoorzaamd, zonder protest. Pas aan het einde van de jaren zestig kwam daarin verandering, maar toen ook snel. Voor de Indo's duurde het echter toch nog lang voor zij zich vrij genoeg voelden weer wat meer zichzelf te zijn. Pas in de jaren tachtig durfden zij weer iets te laten zien van hun verleden, bijvoorbeeld door het organiseren van pasar malams, bijeenkomsten rond marktfeesten waar oude tradities werden getoond en beleefd.

Achteraf kan worden vastgesteld dat al de tweede generatie van deze Indo's – de nakomelingen van die 300.000 nieuwkomers dus – vrijwel geheel geassimileerd was, dat wil zeggen: zich nauwelijks nog onderscheidde van het overgrote merendeel van de Nederlandse bevolking. Of dat het gevolg was van het hiervoor geschetste beleid van de overheid, of dat het eerder moet worden toegeschreven aan de wens van de eerste en tweede generatie om in de Nederlandse bevolking op te gaan en zich niet als aparte, in allerlei opzichten als 'anders' herkenbare groep te onderscheiden, is een kwestie waarover verschillend wordt gedacht.

Binnen de grote groep immigranten uit het voormalig Nederlands-Indië nemen de Molukkers een aparte positie in. Het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger (KNIL) rekruteerde veel manschappen uit de bevolking van de eilandengroep de Molukken. Toen het KNIL in 1949 de wapens moest neerleggen,

kwamen de Molukse troepen in een precaire positie terecht. Ze werden, vaak met hun gezinnen, overgebracht naar Nederland. Op grond van een Nederlandse belofte dat de Molukken een zelfstandige status zouden krijgen binnen een Indonesische federatie, gingen ze ervan uit dat ze binnen korte tijd zouden terugkeren naar een eigen staat. Hoe hard die Nederlandse toezegging was – kon Nederland eigenlijk wel toezeggingen doen met betrekking tot gebieden waar het zijn gezag verloren had? – is nog steeds onderwerp van debat, maar feit is dat Nederland niet erg zijn best deed om die Molukse verwachtingen te relativiseren. Zo'n 15.000 Molukkers werden ondergebracht in barakkenkampen, waarvan bijvoorbeeld Westerbork en Vught tijdens de bezetting door de nazi's waren gebruikt om joden en politieke gevangenen vast te zetten.

Pogingen in later jaren om de Molukkers te verhuizen en te integreren in de Nederlandse samenleving stuitten op hevige Molukse protesten: zij wilden immers niet integreren, zij wilden naar de Molukken, naar een Vrije Molukse Republiek (*Republik Maluku Selatan*, RMS) welteverstaan. Toen Nederland in de jaren zeventig de banden aantrok met Indonesië, destijds een militaire dictatuur onder leiding van generaal Soeharto, werd dat door veel Molukkers als verraad en de doodsteek van hun politieke ideaal beschouwd. Radicalisering was het gevolg: groepen Molukse jongeren gingen over tot geweld, resulterend in enkele schokkende, terroristische gijzelingsacties. Sindsdien leidt het RMS-ideaal een stiller leven; latere generaties Molukse nakomelingen hebben zich geïntegreerd in Nederland.

Tussen 1945 en het begin van de jaren zestig was soberheid troef in Nederland. De wederopbouw na de bezetting eiste veel middelen op. De overheid hield het consumptieniveau laag om zich te kunnen concentreren op het scheppen van volledige werkgelegenheid en het neutraliseren van tegenstellingen tussen werkgevers en werknemers. De angst voor grote werkloosheid, mede ingegeven door de snelle bevolkingsgroei, zette de overheid ertoe aan om met behulp van propaganda-filmpjes, advies en financiële ondersteuning om de overtocht te bekostigen, emigratie van Nederlanders te stimuleren, vooral naar de Verenigde Staten, Canada, Nieuw-Zeeland en Australië, waar welvaart lonkte. Op een totale bevolking van 11 miljoen emigreerden in die periode ruim 500.000 Nederlanders. Vrijwel elke Nederlandse familie heeft wel verwanten in de genoemde landen. Kortom, denk bij migratie niet alleen aan immigratie, maar ook aan emigratie.

Aan die massale emigratie kwam een tamelijk abrupt einde toen vanaf het begin van de jaren zestig de Nederlandse economie spectaculair ging groeien, de lonen stegen en het welvaartsniveau met sprongen vooruitging. Opeens was er sprake van een tekort aan arbeidskrachten, vooral in de industrie – een ontwikkeling die heel Noordwest-Europa kenmerkte. Grote industriële onder-

nemingen eisten import van arbeidskrachten, om de tekorten te compenseren en om de loonstijging die daarvan het gevolg was af te remmen. Vakbonden en linkse partijen, met name de PvdA, voerden weliswaar oppositie tegen het importeren van arbeidskrachten, maar desondanks gingen de grenzen open. Eerst in Italië en Spanje, wat later in toenmalig Joegoslavië, en nog weer later in Marokko en Turkije werden mannen gecontracteerd die als zogenoemde ‘gastarbeiders’ naar Nederland kwamen en in de fabrieken aan het werk gingen.

De houding van de Nederlandse bevolking en tot op zekere hoogte ook die van de Nederlandse overheid tegenover deze gastarbeiders kenmerkte zich in de eerste jaren door onverschilligheid als het ging om hun maatschappelijke welzijn en door nogal eens geïrriteerde verbazing over het feit dat wat in abstracte termen ‘import van arbeidskracht’ heette, in concreto de komst van mensen betekende. De woorden van de Zwitserse auteur Max Frisch zijn veelzeggend: ‘We wilden handen, maar kregen mensen.’

Van de Italiaanse en Spaanse gastarbeiders keerde het merendeel naar hun land van herkomst terug toen ook daar het welvaartsniveau steeg; in het geval van Spanje zal ook de dood van Franco en het einde van diens fascistische regime in 1975 een belangrijke rol hebben gespeeld bij het besluit terug te keren. Veel Turkse en Marokkaanse gastarbeiders besloten echter te blijven, omdat de perspectieven in hun landen van herkomst veel minder gunstig bleven. In de hoop hun kinderen in Nederland een betere toekomst te kunnen bieden lieten ze hun gezinnen overkomen.

Aan de economische groei kwam midden jaren zeventig een eind, mede als gevolg van een mondiale oliecrisis. Hele industriële bedrijfstakken, zoals de scheepsbouw en de textielnijverheid, verdwenen uit Nederland, om zich te vestigen in zogenoemde lagelonenlanden. Massaontslagen deden de werkloosheid snel oplopen. In 1975 sloot de Nederlandse overheid de grenzen voor gastarbeiders uit landen die geen lid waren van wat tegenwoordig de Europese Unie heet. Die sluiting is tot op heden van kracht.

In 1975 verkreeg Suriname, tot dan een van de Nederlandse ‘overzeese gebiedsdelen’, de status van zelfstandige staat. Overeengekomen was dat Surinamers nog vijf jaar de mogelijkheid behielden om zich vrijelijk in Nederland te vestigen, een periode die daarna nog enkele jaren is verlengd.

Gedurende zijn koloniale geschiedenis was Suriname een plek geworden met een veelheid aan bevolkingsgroepen, waarvan de oorspronkelijke bewoners, Karaïben en Arowakken, nog maar een kleine minderheid vormden. Tijdens de periode van de slavernij werden Afrikanen als slaven op de plantages tewerkgesteld. Een deel wist te vluchten naar het oerwoud van het Surinaamse achterland en vestigde zich daar, levend in betrekkelijke vrijheid omdat de plantagehouders zich daar niet waagden. Zij werden ‘bosnegers’ of ‘marrons’

genoemd. Na de afschaffing van de slavernij werden in India Hindoestaanse en in Nederlands-Indië Javaanse en Chinese koelies (contractarbeiders) gerekruteerd, die het vrijwel onmogelijk werd gemaakt terug te keren. Marrons, creolen (afstammelingen van slaven), Hindoestanen en Javanen vormden in 1975 de grootste bevolkingsgroepen.

Al in de aanloop naar de Surinaamse onafhankelijkheid bleek dat de onderlinge verhoudingen tussen die groepen gespannen waren. Angst voor het toenemen van die spanningen en voor het politieke geweld dat daarop kon volgen voegde zich bij de verwachting dat de economische toekomst van Suriname niet erg rooskleurig was, maar niemand zal hebben verwacht dat bijna de helft van de toenmalige Surinaamse bevolking naar Nederland zou emigreren: ruim 150.000 mensen.

In 1980 bleek dat de angst voor politiek geweld terecht was geweest. Een groep militairen pleegde een staatsgreep en in 1982 gingen de coupplegers over tot een brute moordpartij op politieke tegenstanders: de beruchte Decembermoorden.

Ook uit de laatste resten van het koloniale rijk dat Nederland ooit was, de zes eilanden van de Antillen, migreren mensen naar Nederland. Veel Antillianen beschouwen dat echter als een tijdelijk verblijf en keren weer terug, na bijvoorbeeld het voltooien van een opleiding die het Antilliaanse onderwijs niet kan bieden.

- 1 Hoe diep steken jouw wortels en die van je voorouders in de bodem van de plaats waar je bent gevestigd?
 - Ben je op die plek geboren en opgegroeid?
 - Waar komen je ouders vandaan?
 - Waar komen je grootouders, en, als je dat kunt achterhalen, hun voorouders vandaan?
 - Doen in je familie verhalen de ronde over waar voorouders oorspronkelijk vandaan kwamen?
 - Is ook sprake van emigranten, van familieleden die Nederland hebben verlaten? Vergelijk je antwoorden met die van je klas- of groepsgenoten.
- 2 Bij vraag 1 ben je nagegaan in hoeverre migratie jouw familiegeschiedenis heeft beïnvloed. Geef nu antwoord op de vraag op grond van welke motieven de migranten in jouw stamboom besloten om te migreren. Betrek ook eventuele emigratie van familieleden uit Nederland naar andere landen in je inventarisatie.
- 3 De migratiegeschiedenis van Nederland en de sociale diversiteit die daarvan het gevolg was, hebben hun sporen nagelaten, bijvoorbeeld in het stadsbeeld. Zet in de plaats waar je opleiding is gevestigd een wandeling uit langs plekken die dat zichtbaar maken. Denk aan gebouwen die een religieuze functie hebben of hadden, standbeelden, musea, eetgelegenheden, ...